Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról

KURUCZ MIHÁLY

Kulcsszavak: agrárüzem, agrártermelő, üzemi élő és holt felszerelés.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az agrárüzemek elemeinek, alapításának és forgalmának önálló szabályozása nemcsak a magántermelői és családi gazdaságok személyi és vagyoni viszonyainak szabályozását teszi lehetővé, de elkerülhetetlenül előtérbe kerül a jogi személyek által hasznosított magántulajdonú földek, élő és holt felszerelés forgalmi helyzeteinek szabályozásában, sőt felhasználható a jogi személyek által alapított üzemek vagyoni viszonyai szabályozásában is.

Az üzemtörvény objektív, egyértelmű és világos képet nyújt a mezőgazdasági termelők technikai-gazdasági állapotáról, kapacitásáról, az agrár hardware-ről. Ezt a rendszert az üzemi eszközök: termőföld, gépek, berendezések, állatállomány, támogatások, pénzügyi kedvezmények forgalmába történő állami beavatkozás esetén a szabályozás alapjaként és a beavatkozások viszonyítási pontjaként lehet alkalmazni. Az üzem maga is a forgalom tárgyává válik mind az élők között (átruházások, biztosítékul adás), mind halál esetére.

BEVEZETÉS

Gyakran hivatkoznak az üzemszabályozási törvényre mint a gazdaságok vagy a földtulajdon, illetőleg földhasználat korlátozása eszközére. Az állítás csak részben, és ott is csak másodlagosan igaz. Az üzemszabályozás felhasználható birtokpolitikai preferenciák és diszpreferenciák érvényesítésére, de félreértés az üzemszabályozást kis-, közép- vagy nagyüzemi méretkorlátozás eszközeként felfogni.

AZ AGRÁRGAZDASÁGI ESZKÖZÖK FORGALMÁBAN MÁR TÖMEGESEN JELENTKEZŐ PROBLÉMÁK ÉS AZ ÜZEMTÖRVÉNY ÖSSZEFÜGGÉSE

Az egyéni és társas vállalkozási keretekben gazdálkodók agrárgazdaságai egységének, az annak alapját képező termőföld, építmény és mezőgazdasági felszerelés egységének megőrzésére, és ezáltal a hatékony agrárstruktúra kialakítására és fenntartására mind az élők közötti forgalomban, mind halál esetén szinte nincs mód és lehetőség.

Ezen a területen különösen szembetűnő szabályozási hiányok láthatók

– az egymással gazdaságilag vagy tulajdonban összetartozó, ezért gyakran tömegesen, egységes vételáron átruházott termőföldek, ingatlanok, gazdasági egységek átadása, megterhelése során fennálló nehézségekben, amikor kicsemegézik az értékesebb részeket és szétroncsolják az addigi gazdasági, földbirtokegységet;

– az egész gazdaságot, gazdasági, illetőleg földrajzi okokból egységbe vont földtulajdonokat egységes dologként megjelenítő nyilvánkönyvi jószágtest ingatlan-nyilvántartása során;

– az egyéni gazdaságokat működtető házastársak, élettársak életközössé-

gének megszakadása esetén bekövetkező, az agrárüzem működőképességét, fennmaradását érintő vagyonmegosztási helyzetekben;

– az egyéni gazdaságokat működtetők halála esetén bekövetkező, az agrárüzem egységét, működőképességét, fennmaradását érintő öröklési joghelyzetekben;

– a gazdaságok mint egész termelési egységek vagy azok részegységei átruházása során.

Az élők közötti ügyletekben az elővásárlási, illetőleg elő haszonbérleti jog visszaélésszerű gyakorlását, az egységes földbirtokok, agrárüzemek szétbontását, így az agrárszervezetek földalapjainak szétesését,

– a családjogi vitákban a vagyonelemenkénti vagyonmegosztás ugyancsak az egységes földbirtokok, az egységes agrárüzemek szétbontását, így az agrárszervezetek, illetőleg azok földalapjainak szétesését;

– a hagyatéki eljárásokban, az öröklési vitákban a vagyonelemenkénti vagyonmegosztás ugyancsak az egységes földbirtokok, az egységes agrárüzemek szétbontását, így az agrárszervezetek, illetőleg azok földalapjainak szétesését

teszi lehetővé.

AZ ÚN. ÜZEMTÖRVÉNY ALKALMAZHATÓSÁGA, TARTALMA, SZABÁLYOZÁSI KERETEI

Az üzemszabályozás személyi hatályát nem lehet kötelezően kiterjeszteni minden agrárvállalkozásra, de lehetővé kell azt tenni minden szereplő számára, aki/amely a közös gazdasági célra összevont földet és agrárfelszerelést jogilag is egységes dologként kívánja megjeleníteni az élők közötti forgalomban és halál esetére.[1]

Az egységes dolog önálló, ingatlanként való nyilvántartást is kapna. Annak megosztása természetesen lehetséges, de agrárhatósági engedéllyel ugyanúgy, mint amikor termőföldeket osztanak meg több parcellára.

Ennek megfelelően két szabályozási szintet is meg lehetne különböztetni:

– az egységes gazdasági célra használt és földrajzilag közel fekvő, azonos vagy közös tulajdonú termőföldek egységét ún. nyilvánkönyvi jószágtestként, amelyen belül az egyes parcellák csak földmérési szempontból őriznék meg önállóságukat, de ingatlanként dologi jogi egységet képeznének ún. önálló jószágtestként;

– a szabályozás második szintjén az egységes gazdasági célra használt és földrajzilag közel fekvő, azonos vagy közös tulajdonú termőföldek és mezőgazdasági élő és holt felszerelés jelenne meg egységes jószágtestként, amelyen belül az egyes parcellák, gépek, épületek stb. már elveszítenék önállóságukat, és dologi jogi egységet képeznének ún. önálló jószágtestként.

Az üzemszabályozási törvény valójában egy olyan eszköztörvény, amely

– a birtok-összevonási célú ügyletek egységes megítélése;

– a gazdaságok átruházása;

– az egységes szolgáltatásként megjelenő földtulajdon-, földhasználat-átruházások;

– a gazdaságok, a föld, mezőgazdasági felszerelés öröklése;

– a gazdaságok egészének megterhelése;

– egységes szolgáltatásként megjelenő földtulajdon, földhasználati jogok megterhelése

eseteire nyújtana objektív és világos szabályozást.

Az üzemtörvény lehetővé teszi, hogy transzparens módon elénk álljon a ténylegesen agrártermelést folytató agrártermé-

[1] *Kurucz Mihály:* Az agrárüzem és a földtörvény lehetséges szabályozási modellje és annak jogi környezete. Van megoldás. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 2008. 5. 125. o.

lők köre, lezárja az utat a csak névtáblával, regisztrációs számmal üzletelők előtt.

A rendszer felhasználható a földforgalmi szabályozásban is, hiszen ott a valóban üzemi eszközökkel végzett agrártermelést folytató agrártermelőkből, azok földrajzi és demográfiai elhelyezkedéséből kell kiindulni, és ehhez képest a kormányzati agrárpolitikai célok mentén kell haladni.

Célszerű különbséget tenni az agrárüzemek két típusa között:

– egyfelől az üzemvezető termelő által működtetett (az üzemi fizikai feladatok legalább egyharmadát maga és családtagjai végzik);

– másfelől vállalkozó (maga irányítja a vállalkozást, de a munkát zömében alkalmazottak végzik) által működtetett agrárüzemek

között.

Célszerű meghatározni a minimális, illetőleg maximális üzemnagyságot, üzemszámot, és azt földterülethez, állatállományhoz, gépfelszereléshez kötni. Megfontolandó az EUME bekapcsolása is, de az szerintem itt nem célszerű.

A legkisebb termelési/üzemegységet azért célszerű meghatározni, hogy az alatt ne ismerjék el piaci agrártermelőként. A legnagyobbat versenykiegyenlítő okokból célszerű meghatározni. A méret- és számmeghatározás jelentősége abban áll, hogy ez alatt, ezek fölött nem hozhatók létre új gazdaságok.

Mindkettőnél a konkrét nagyságot földrajzi és demográfiai adottságok szem előtt tartásával, mezőgazdasági zónánként, a szakmai szervezetek bevonásával a helyi agrárhatóságoknak kell meghatározni.

Az agrárüzemeket alapvetően

– a rendelkezésre álló mezőgazdasági felszerelés birtokának jogcíme, az üzemi felszerelés termelési kapacitása, annak életkora és korszerűsége (fizikai és technikai amortizáltság);

– a megszerzett termőföld nagysága önmagában, illetőleg a mezőgazdasági felszereléshez viszonyított nagysága, a földhasználati jogok jogcíme, időtartama;

– a rendelkezésre álló üzemi felszerelés és a termőföld megfelelősége;

– a termőföldek elhelyezkedése, ezen belül koncentráltsága, illetve szórt jellege, távolsága az üzemi központtól;

– a saját vagy családi munkán alapuló, illetőleg idegen munkán alapuló munkaerő-állomány, továbbá annak nagysága;

– az agrárüzem jogi formája (egyéni cég, gazdasági társaság, szövetkezet stb.);

– az agrártermelők agrártudományi és agrár-környezetvédelmi szakmai képzettsége és motiváltsága;

– az agrártermelők száma és területi elhelyezkedése

határozza meg.

A fentiek alapján a magyar jogban álláspontom szerint egyáltalán nem az állandóan változó természetű támogatások hozzárendelése miatt kell ún. üzemtörvény, hiszen ebben az összefüggésben már vannak egyedi definíciók. Az üzemtörvényre a forgalmi élethelyzetek kezelése és szabályozása miatt van szükség objektív, egyértelmű és mindenki számára világos, nyilvános, normatív szempontok szerint lehessen elbírálni a forgalomba lépő dolgok áramlásának irányait.

Ennek alapján járulékosan a termőföldforgalomban, a gép- és agrárfelszerelésekhez, üzemvitelhez kötődő nem normatív támogatások szabályozása terén is lehet használni az üzemi rendszert. Az üzemi modell bevezetése kitisztítja a rendszert, elválasztja a mezőgazdaságot élethivatásszerűen végzőket a tartós és komoly beruházásokat nem vállalóktól, pótlólagos esélyt ad a mezőgazdaságot élethivatásszerűen végzőknek, függetlenül vállalati jogi formájuktól.

Természetes, hogy mindenki más és más problémát akar megoldani, akár egyet, akár kettőt. Az üzemszabályozás számomra egy komplex kezelése a magyar agrárvállalati rendszernek.

Az üzemszabályozási modell jellemzői:

– Megadott méretek szerint életképes árutermelő gazdaságok.

– Hivatalosan bejegyzett, pontos leltárral rendelkeznek.

– A szabályozás centrumában az agrárüzemek hatékonyságának segítése áll.

– Rendezettek a tulajdonosi és haszonbérleti jogai.

– Külföldiek bekapcsolása a hazai mezőgazdasági termelésbe nem a földvásárlás és a földbérleti jog megszerzésén keresztül, hanem az agrárüzem mint forgalmi joggal rendelkező önálló egység vásárlásán keresztül történik.

– Az agrárhatékonyság szempontjából kezeli az örökösödési ügyeket és a földbérleti jogokat.

– Alkalmazkodik a mezőgazdasági termelés sajátos termelési szerkezetéhez (méret, művelési ág, vertikális szakaszok egymásra épülése stb.).

– Az agrárüzem teljes vagyona képezi a jelzálogjog fedezetét.

– Az agrárüzem lehet önálló jogi szervezeti egység, de lehet egy szervezet különálló egysége is.

– Lehetnek vegyes (magyar és nem magyar szereplőkkel működő) üzemi egységek is (pl. két magyar és egy külföldi üzemmel működő jogi egységek).

– A pontosan vezetett nyilvántartás segíti a működés hatékony szabályozását.

– Reális alapját jelenthetik a gazdálkodók szerveződéseinek (szövetkezések, egyszerű kooperációk stb.).

A szerveződés iránya:

– sok önálló kisebb termelő szövetkezése;

– nagyobb vállalkozások szerveződése a méretthatékonyság, versenyképesség és a vertikális integráció javítása érdekében;

– jól szervezhető az érdekegyeztető képességük;

– integrálni képesek a szociális piacgazdaság már működő szervezeti egységeit.

A szabályozás az üzemet mint mesterségesen jogi egységbe vont dolgot jeleníti meg a jogi forgalomban az agrárgazdaság egységének fenntartása és szakképzett agrártermelő által történő működtetése érdekében. Ha bármelyik feltétel hiányzik, akkor engedi szétesni az előbbi egységet. A működtetők természetesen bármikor szétbonthatják ezt az egységet, meg is oszthatják és alkotó elemeikre szedhetik. Ekkor visszatérnek a polgári törvénykönyv szabályai alá.[2]

A törvényi szintű szabályozás egységessége kiterjedne a gazdaságot mint termelési egységet alkotó föld, mezőgazdasági felszerelés, állatállomány gazdasági egységének megfelelő jogi egysége kialakítására, annak nyilvántartására, élők közötti és halál esetére szóló forgalmára, a gazdaság mint egész biztosítékul adására, az egység szétbontására. A támogatási jogok is ehhez az egységhez rendelődnének az új szabályozásban.[3]

Ez a típusú szabályozás alkalmat adhat az egységes agrárbirtokhoz (agrárüzem) fűződő agrártámogatások rendszerének általános, átlátható szabályozására a működtetés és a forgalom viszonyaiban. Lehetőséget ad a szabályozás arra, hogy egységesítse a különféle egyéni gazdaságokat működtető személyek, továbbá gazdaságuk személyi és vagyoni viszonyait, azonos és egységes szabályozást ad a legfontosabb élők közötti és halál/szervezeti jogutódlás esetére fellépő jogviszonyok rendezésére.

A szabályozás összhangban van a gazdaságok regisztrációjával, de egyúttal megteremti a forgalom ellenőrzése intézményi hátterének kialakítását is.

---

[2] *Kurucz Mihály:* Az agrárüzem fogalma, formái. Agrárjog. Egyetemi Jegyzet. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (szerk. Vass János), Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 18. o.

[3] Kurucz: i. m. 15. o.

AZ ÜZEMSZABÁLYOZÁS ÉS A HATÁLYOS MAGYAR JOGI SZABÁLYOZÁS

A hatályos magyar magánjog csak kivételes esetben tekinti külön szabályozási tárgynak a mezőgazdasági üzemet, ezt is a polgári törvénykönyv az öröklési jogban teszi meg a szinguláris öröklés szabálya ismertetésekor.[4] Ennek oka nyilvánvaló, a polgári törvénykönyv kodifikációja és hatályba lépése időpontjában zajlott a tömeges kollektivizálás, amelynek lényege éppen a civiljogi magántulajdonon alapuló magánüzemek felszámolása volt. A magánjogot valójában kitessékelték az agrárvilágból, helyére egy politikai adminisztratív függésen alapuló primitív közösségi igazgatás lépett. Mily érdekes, hogy ezzel együtt járt az agrárüzemi rendszer szétrombolása, primitív földkérdéssé züllesztése.

A törvényes öröklés szabályozásakor viszont jogi egységként áll elő a mezőgazdasági földterület és a hozzá tartozó felszerelés a tulajdonjog átszállásakor. Az örökség részleges visszautasítását a törvény csak egy esetben engedi meg, mégpedig akkor, ha a hagyatékhoz termelés célját szolgáló föld, a hozzá tartozó berendezés, felszerelési tárgyak, állatállomány és munkaeszközök tartoznak. A Ptk. 674.§. (2) szerint az örökös külön is visszautasíthatja olyan föld és hozzá kapcsolódó berendezés, felszerelés, munkaeszköz és állatállomány öröklését, ami mezőgazdasági termelés célját szolgálja, és az örökös hivatásszerűen nem mezőgazdasági termeléssel foglalkozó személy.[5] Az együttes feltételek megléte esetén akár a föld, akár a kapcsolódó hagyatéki tárgyakra az örökség külön-külön is visszautasítható.

Az élők közötti forgalomban már nem kap teret az agrárbirtokot egységben kezelő szabályozás. A polgári törvénykönyv 365. §. (4) bekezdése szerint az ingatlan adásvételi szerződés hatálya a mezőgazdasági felszerelésre és jószágra csak akkor terjed ki, ha a felek ebben kifejezetten megállapodtak.[6]

Normatív üzemfogalmak a közjogban

Az agrárjogalkotás különböző okokból nyúlt az üzemfogalomhoz. Első ízben a családi gazdaságokról szóló törvénykezés során, amikor javaslatomra üzemi típusú megoldási módot választott egy újabb gazdálkodótípus helyett.

Az alapító szerződés célja a *polgári jogalanyiság nélküli gazdálkodó család* mint agrártermelési célú személy- és vagyonegyesülés létrehozása, illetőleg ehhez kapcsoltan a *családi gazdaság mint mezőgazdasági üzem* tárgyi elemeinek szolgáltatása, egy különös dologösszesség (*fundus cum instrumento*) gazdasági és jogi egységgé átalakítása.[7]

A jogalkotási folyamatban a családi gazdaságot dologösszességként, mezőgazdasági üzemként határoztuk meg. [8]

A gazdálkodó keretegységként fellépő gazdálkodó család nem vált jogalannyá, mégpedig szándékosan, hogy elkerüljük a termőföldtörvény tulajdonszerzési korlátozásainak újraszabályozását. A hiányzó jogpolitikai egység okán el akartuk kerülni, hogy e fontos, egyúttal eurokonform agrárüzem a tulajdonszerzési korlátozások

---

[4] Kurucz: i. m. 18. o.

[5] fundus cum instrumento; *Kurucz:* i. m. 18. o.

[6] Ebből egyáltalán nem következik, hogy a magyar „szabályozás alapján az agrárüzem egészével való rendelkezés csak akkor lehetséges, ha az valamilyen jogilag definiált, a tagoktól elkülönült vagyonnal rendelkező vállalkozási formában (pl. bt.-ként, kft.-ként) működik". Lásd *Orlovits:* i. m. 365. o. A dologi megoldás alapja a szerződésbe foglalt vagy ahhoz mellékelt leltár. Kurucz: i. m. 18. o.

[7] Kurucz: i. m. 17. o.

[8] Lásd még: *Kurucz Mihály:* A magyar termőföldforgalom jogi szabályozásának gazdasági alapkérdései. Fejlesztés és Finanszírozás, 2005. 4. sz. 17. o.

alkotmányjogi vitájának foglyává váljon. A félelem nem volt megalapozatlan, hiszen az alkotmányjogi panaszt be is nyújtották[9], de azt botor módon az elővásárlási jogokra fókuszálták, amely viszont nem alapjogi korlátozásokat érintett. Kiegyensúlyozottabb jogpolitikai körülmények között célszerű a gazdálkodó családnak külön jogalanyiságot adni, és akkor helyére billen a jogintézmény minden vonatkozásban.

A törvényben jogalanyiságot – jobb megoldás hiányában – a gazdálkodó család mint személyegyesülés vezetője: a családi gazdálkodó egyedüli és kizárólagos jogalany hordozza. A szerződéses alapítás is kérdéses volt, ugyanis a család családjogi fogalma körében nem kell feltétlenül külön szerződés a vagyonjogi kapcsolatokhoz. A szerződéses alapítás mellett mégis az szólt, hogy a gazdálkodó család személyi köre kibővült a nagyszülőkkel, illetőleg a nagykorú gyermekekkel. Ugyanezen okból merült fel a *társult családi gazdálkodó fogalmának* bevezetése, az együttes üzemvezetés és képviselet lehetővé tételére.

A törvényhozási folyamatban végül is az egyszerűbb, talán inkább egyszerűsített változat nyert formát, amely fenntartotta a dologösszesség, illetőleg a személyi és vagyonegyesülés keletkezésének szerződéses alapítását. Így sem sikerült az új jogintézmény lényegi félreértéseit elkerülni, amely olyan szélsőséges formában is megjelent a szakirodalomban, mint az orosz obscsinával, illetőleg a délszláv ún. zadrugával való asszociáció, vagy a termelőszövetkezeti vagyonbeviteli kötelezettség, vagy – az akkori igazságügyi tárca felkészületlen jogászai körében – a hitbizomány. A félreértésre okot adó tartalmi párhuzamok nem jelentek meg a jogszabályi szövegben, így tekintsük ezeket a vélekedéseket a nem túl felkészült jogászokat megkísértő kritikai realizmus múló rosszullétének.

A családi gazdaság tehát dologkapcsolati forma, ún. dologösszesség (*universitas rerum distantium*), a föld és az annak megműveléséhez szükséges mezőgazdasági felszerelés üzemi-technikai összessége. A családi gazdaság a család tagjai által gazdasági egységgé összeforrasztott, sajátos mezőgazdasági üzem. Előbbiekből következően a családi gazdaság nem vállalat, nem cég, hanem annak kifejezett műszaki-technikai oldala.

A családi gazdaság nem személyegyesülés, nem társas vállalkozás, célja nem vállalati jövedelem, azon alapuló profit elérése, hanem a család termelői és fogyasztói-háztartási egységén megvalósuló tevékenység eredményeként a családtagok anyagi jólétének, foglalkoztatásának, a családi vagyon növekedésének előmozdítása.

A családi gazdaság a fentiek alapján nem jogalany, így nem is különös társulási vagy társasági, szövetkezeti, egyesületi forma, így nem értelmezhetők vele kapcsolatban az üzletrész, apport, pénzbeli hozzájárulás, tagsági jogok, tagi kötelezettségek stb. fogalmai. A családi gazdaság a magyar magánjogban már 1921 óta törvényi szinten szabályozott és ismert gazdálkodási forma.

Az új törvényi konstrukcióban a családi gazdaságot működtető gazdálkodó család a családon belüli tulajdonviszonyok érintetlenül hagyása mellett a családi gazdálkodónak használati jogot biztosít a családtagok által a családi gazdálkodás céljára rendelkezésre bocsátott vagyontárgyak fölött.

A családi gazdaság ebben a szabályozási modellben a családtagok mint magánszemélyek tulajdonában és használatában álló dologként jelenik meg.

A családi gazdaság mint ún. mezőgazdasági birtoktest első csírája

A mezőgazdasági területen több önálló telekből mezőgazdasági birtoktest alakítható ki.

[9] Lásd 7/2007 AB-határozat.

Az OTÉK[10] 1997. évi megalkotásakor épült be a mezőgazdasági birtoktest fogalma, amely a területrendezési jog oldaláról teremtette meg a kapcsolatot az agrárüzemi rendszerről szövögetett elképzeléseimmel. Személyesen is részt vettem a normatív fogalom kidolgozásában, és szándékaim szerint egy későbbi telekkönyvi jószágtest nyilvántartási alapjainak kidolgozását is láttam benne.

A mezőgazdasági birtokközponthoz – a közigazgatási egységtől függetlenül – legfeljebb 20 km-es távolságon belüli, az ingatlan-nyilvántartásban önálló helyrajzi számon bejegyzett és azonos gazdálkodó családi tagjainak tulajdonában, használatában álló termőföldterületek és a működéshez szükséges üzemi és lakóépítmények elhelyezésére szolgáló kivett területek összessége.

A birtoktest esetében a 3%-os beépíthetőség a birtoktesthez tartozó összes telek területe után számítva csak az egyik telken is kihasználható (birtokközpont), ha a telek területe legalább a 10 000 m²-t eléri, és a beépítés a szomszédos telkek rendeltetésszerű használatára nincs korlátozó hatással, illetőleg azt nem veszélyezteti. A birtokközpont telkén a beépítettség a 45%-ot nem haladhatja meg.

A birtokközpont kialakítására vonatkozó építési engedélynek tartalmaznia kell – a központhoz tartozó összes telekre vonatkozóan – azt a tényt, hogy az mely helyrajzi számú birtokközponthoz tartozik. Építési tilalmat, illetve építési korlátozást kell bejegyeztetni az ingatlan-nyilvántartásba az építésügyi hatóság határozata és megkeresése alapján – a tulajdonos érdekében – azokra a telkekre, amelyek területe a központ beépítettségének meghatározásakor – egészben vagy részben – beszámításra kerültek.

Az előbbi szisztéma hasznos lehet egy olyan földforgalmi szabályozásban, ahol az üzemi székhely és telephelyek köré szerveződő földbirtoklás és földtulajdon rendszere a cél.

A magyar jogalkotás regisztrációs okokból is bevezetett egyfajta üzemfogalmat, amelyet az általános mezőgazdasági összeírásról szóló 1999. évi XLI. tv. 2. § a) pontja az alábbiak szerint rögzít:

Gazdaság: mezőgazdasági tevékenységet folytató, technikailag és gazdaságilag különálló egység, amelynek saját, önálló irányítása van, és

– összes területe (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, gyep, erdő, halastó, nádas) legalább 1500 m²;

– vagy összes gyümölcsös vagy szőlőterülete legalább 500 m², vagy intenzív kertészeti termelést folytat;

– vagy mezőgazdasági haszonállat-állománya legalább egy nagyobb élőállat (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly);

– vagy 50 tyúk, illetőleg más baromfi;

– vagy 25-25 házinyúl, prémes állat, húsgalamb vagy 5 méhcsalád;

– illetőleg mezőgazdasági szolgáltatást végez.

AZ AGRÁRÜZEM-SZABÁLYOZÁS ÉS A KÖZÖSSÉGI JOG

A jelenleg hatályos közösségi jog elsősorban a statisztikai számbavétel, illetőleg az agrártámogatások szemszögéből szabályozza közösségi szinten az agrárüzem fogalmát.[11] A statisztikai számbavétel a kezdetektől négymozzanatú fogalmi definícióban rögzül: dologösszesség termelőegység, egységes üzemvezetői irányítása alatt; mezőgazdasági terméket állít elő, és abból származó jövedelem. Ehhez képest nincs új fogalmi elem később sem.

[10] 253/1997. Korm. rendelet 1. számú melléklet.

[11] A korábbi 571/1988 (1988. február 29.) EGK tanácsrendelettől nem igazán eltérő tartalmú definíció. Lásd erről Kurucz: Agrárjog i. m. 19. o.

Ennek oka triviálisnak mondható: csak az árutermelő és jövedelmet realizáló gazdaságot kívánja számba venni. Igen szemfüles a magyar jogalkotó, amikor azt gazdaságként fordítja.

Az 1444/2002. (2002. július 24.) EK tanácsrendelet a mezőgazdasági üzemekre vonatkozó összeírásról. I. számú melléklet fogalom-meghatározása: „*a mezőgazdasági üzem olyan műszakilag-gazdaságilag önálló egység, amely egységes irányítás alatt áll és mezőgazdasági terméket állít elő." Az üzem más, kiegészítő terméket is előállíthat*. Az irányítás akkor egységes, ha azt két vagy több személy együttesen végzi; műszaki-gazdasági egység: általában a munkaerő és a termelőeszközök (gépek, épületek, föld stb.) együttes használata.

Az 1259/1999. EK tanácsrendelet (1999. május 17.) a közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról szóló 10. cikk b) pontjában definiálja az agrárüzemet: mezőgazdasági üzem az adott gazdálkodó által működtetett, ugyanazon tagállam területén található termelési egységek összessége.

A 857/1984. tanácsrendelet 12/d. cikk: mezőgazdasági üzem: minden olyan termelési egység, amelyet a mezőgazdasági termelő működtet, és amely a Közösség földrajzi területén található.

Az 1782/2003/EK rendelet 2. cikk b) pontja a mezőgazdasági üzem fogalmát az alábbiak szerint határozza meg: „adott mezőgazdasági termelő által vezetett ugyanazon tagállam területén található termelőegységek összessége."

A fenti EK-rendelet végrehajtási rendelete, a 795/2004/EK rendelet 2. cikk j) pontja a – tanácsrendeletben definiált – termelési egység fogalmát az alábbiak szerint határozza meg: „termelési egység: legalább egy olyan terület, amely a bázisidőszak során közvetlen támogatásokra vonatkozó igényt alapozott meg…"

A közösségi jog alapján kialakuló bírói gyakorlat szempontjából az üzem megítélése

Az európai bírósági joggyakorlat nem foglalkozik az agrárüzemmel, még a földforgalmi korlátozások megközelítésében sem. Csak néhány, de típusadó példa annak illusztrálására, hogy mi a tárgya az agráringatlanokat érintő bírói ítélkezésnek.

A többször citált C-302/97. sz. *Klaus Konle kontra Osztrák Köztársaság ügyben*, 1999. június 1-jén hozott ítélet a másodlagos lakóhelyül szolgáló ingatlanra vonatkozó szabályozást érintette. A Bíróság vizsgálata kapcsán visszautalt egy korábbi ügyben hozott döntésére (305/87. sz. Bizottság kontra Görögország ügy), amelynek értelmében egy másik tagállam területén történő ingatlanszerzés, vagy használat, vagy elidegenítés a letelepedési szabadság szükségszerű kiegészítésének jogaként értelmezhető, valamint utalt a mérvadónak tekintett 88/361/EGK tanácsi irányelv azon rendelkezéseire, miszerint az a tőkemozgások körébe tartozó műveletként határozza meg a nem az adott tagállamban honos személy által történő ingatlanbefektetést. A Bíróság az állampolgárságon alapuló megkülönböztetést többek között az EK szerződés 56. cikkébe ütközőnek találta.

A Bíróság a C-54/99. sz. *Association Église de scientologie de Paris és Scientology International Reserves Trust kontra Miniszterelnök ügyben*, 2000. március 14-én hozott ítéletében adott hangot azon véleményének, miszerint a közrendre és közbiztonságra való tekintettel összeegyeztethetőnek találta az előzetes engedélyezési rendszert a tőkemozgások szabadságával.

A Bíróság a C-213/04 sz. *Ewald Burtscher kontra Josef Stauderer ügyben* 2005. december 1-jén hozott ítéletében arra a következtetésre jutott, hogy ellentétes az EK Szerződés 56. cikkével az ingatlanszerzési jogügyletekre vonatkozó olyan nemzeti szabályozás, amely szerint az ingatlanszerzésre irányuló jogügyletet visz-

szamenőleges hatállyal semmissé teszi az előírt nyilatkozat határidőn belüli megtételének elmulasztása.[12]

A Bíróság a C-370/05. sz. *Anklagemyndigheden kontra Uwe Kay Festersen ügyben* 2007. január 25-én hozott ítélete alapjául szolgáló alaptényállás központi eleme az állandó lakóhely létesítésének kötelezettsége mezőgazdasági terület szerzése esetén. Az ügyben Uwe Kay Festersen mezőgazdasági földterületet vásárolt Dániában, azonban állandó lakóhelyét a jogszabályi előírásokkal ellentétben nem helyezte át hat hónapon belül az általa megszerzett földterületre, ezért büntetőeljárás indult ellene. A Bíróság azon kérdés elbírálása kapcsán, hogy vajon a közösségi jogba ütközik-e az állandó lakóhely létesítésének kötelezettsége, több korábbi ítéletet is, illetőleg az általános ítélkezési gyakorlatot is alapul vehette. Az általános gyakorlat alapján ugyanis, ahogy erre fentebb már utalás történt a Konle-ügyben, az alapszabadságok korlátozása is elfogadható, amennyiben a korlátozó intézkedések közérdekű célt szolgálnak, hátrányos megkülönböztetés nélkül alkalmazzák és az arányosság elvének figyelembevételével járnak el, oly módon, hogy az intézkedések alkalmasak a kívánt cél megvalósítására, és nem lépnek túl a szükséges mértéken a korlátozás tekintetében. Az Ospelt-ügyben hozott ítéletben a Bíróság közérdekű célként ismeri el azokat az agrárpolitikai célokat, mint a mezőgazdasági népesség megtartása, a földnek az életképes gazdaságok fejlődését lehetővé tevő felosztása, illetve az ingatlanpiaci nyomással vagy természetes veszélyekkel szembeni védekezésként a területek ésszerű használatának a követelménye. A jelen ügyben érdekesség, hogy *Christine Stix Hackl* főtanácsnok indítványával ellentétben a Bíróság ítélete az 56. cikkel ellentétesnek találta a helyben lakás követelményét.

A *Robert Fearon és társai kontra Ír Földbizottság ügyében*[13] az ír földtörvény azon rendelkezését vizsgálta a bíróság a közösségi jog szempontjából, amelynek alapján az Ír Földbizottság kisajátíthatta azon természetes és jogi személyek földjét, akik nem éltek legalább egy éve egy adott földterület 3 mérföldes körzetében. Ezen esetben az angol társaság egyetlen tagja sem tudott megfelelni a lakóhelyre vonatkozó követelménynek. A kisajátítások célja a gazdaságosan hasznosítható földbirtokok megteremtése, a spekuláció akadályozása és az volt, hogy a föld valóban azé legyen, aki megműveli. A bíróság ezzel szemben hivatkozott az EKSZ 44. cikk (3) bekezdésének e) pontjában foglalt, a letelepedéssel kapcsolatos korlátozások eltörléséről szóló rendelkezésekre, melyek szerint különösen fontos a másik tagállamban történő föld- és tulajdonszerzés biztosítása és kifejezetten tilalmazott a többi tagállam polgára számára terhesebb kisajátítási szabályok alkalmazása.

Az ún. *Albore kontra Olaszország ügyben*[14] az olasz jogi szabályozás csak az olasz állampolgárok számára biztosította azt a jogot – az állam védelmi érdekeire hivatkozva –, hogy katonai jelentőségű területeken ingatlant vásároljanak, míg más államok polgárainak engedélyt kellett kérniük az adott tartomány prefektusától. E rendelkezés vonatkozásában kérte az olasz bíróság az Európai Bíróság jogértelmezését az EKSZ 12., 43. és 46. cikkeinek tekintetében, de a Bíróság döntését a tőke szabad mozgását biztosító 56. cikkre alapította. A Bíróság ítélete szerint az olasz szabályozás ellentétes a Római Szerződés szabad tőkemozgást megkövetelő rendelkezéseivel. A döntés értelmében még az ország biztonsága sem in-

[12] C-213/04 sz. Ewald Burtscher kontra Josef Stauderer ügyben 2005. december 1-jén hozott ítéletének 86. és 87. pontjai.

[13] *C-182/83. számon közzétett döntés.*

[14] *C-423/98 számon közzétett döntés.*

dokolhat ilyen önkényes megkülönböztetést. Ettől eltérő döntés csak akkor hozható, ha bizonyíthatóan valós, különleges és komoly kockázatot jelentene a jogegyenlőség hiánya a többi tagállam polgárai számára. Mérlegelni kell azt is, hogy az érintett tagország katonai érdekei szempontjából nem alkalmazhatók-e enyhébb, kevésbé korlátozó rendelkezések.

AZ ÜZEMDEFINICIÓS KÉNYSZER KIALAKULÁSA

2007-ben is a közösségi jog végrehajtása okán kezdte el befogadni a földhöz kötött gondolkodású agrárjogalkotás az üzem/gazdaság normatív meghatározásának szükségességét, azzal a helyes és sok vonatkozásban máig tartó felismeréssel, hogy jelenleg a mezőgazdasági üzem átruházása a mezőgazdasági termelőhöz köthető regisztrációs számon nyilván tartott összes vagyonelem feletti rendelkezési jog átruházását jelenti.

Az agrárjogi jogalkotás 2007-től, eleinte miniszteri szinten, a közösségi jog adta szükséghelyzetekre adott reflexként alkotott több részleges hatályú, különböző elnevezés – üzem, gazdaság – alatt azonos tartalommal feltűnő normatív fogalmakat. E fogalmak részben dologösszességként határozzák meg az agrárüzemet.

A jogalkotó a közösségi jog adta kényszerben szabályozta, igaz szinte parttalanul és végrehajthatatlanul, mert nem eszerint ruháztak át, hanem inkább vállalkozási cég szintjén. Pozitívum, hogy megjelent és alapjául szolgálhat azon célok egyikének, amelyek az általános üzemtörvény megalkotását alátámasztják.

Sorrendben az első a támogatási rendszerhez kötődő szükségfogalom volt. A 23/2007. (IV. 17.) FVM rendelet[15] 10. pontjában a mezőgazdasági üzemet egy adott mezőgazdasági termelő által mezőgazdasági tevékenység folytatásához használt termelőegységek, különösen termőföld, állatállomány, gép, épület, berendezés összességeként határozta meg.

A második norma már a gazdaságok egészének forgalmához kötötten dolgozott ki üzemfogalmat gazdaság néven a 83/2007. (VIII. 10.) FVM rendelet[16] 8. pontjában a gazdaságot az átadásra kerülő termőföld, állatállomány, továbbá a mezőgazdasági termelő tevékenységhez kapcsolódó kvóták, támogatási jogosultságok és kötelezettségek összességeként határozza meg.

Az SPS-rendszer bevezetéséről szóló 2008. évi törvény kísérelt meg ugyancsak részleges, támogatási típusú üzemfogalmat definiálni, amely – közösségi jogra alapított félreértésből[17] – nemcsak részleges, többértelmű és változó tartalmú volt, már vagyonösszességként meghatározott, általánosításra alkalmatlan.[18] Az átértelmező folyamat itt nem áll meg, a közösségi jogra alapított, ki nem dolgozott „vélemény" szerint a mezőgazdasági üzem immár annak konkrét szervezeti formájától függetlenül *önálló jogi kategória*.[19] Igen, mondhatnánk azzal a magától értetődő kiegészítéssel, kijavítással, hogy a forgalomban megjelenítő és jogalanyiságot hordozó jogi formától nem függet-

[15] Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap társfinanszírozásában megvalósuló támogatások igénybevételének általános szabályairól.

[16] Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a mezőgazdasági termelők gazdaságátadásához nyújtandó támogatás részletes feltételeiről.

[17] A hivatkozott közösségi jogi szabályok szerinti termelési egység fogalomból sem a vagyonösszesség, sem annak más önálló jogi kategóriakénti változatát nem támasztják alá.

[18] Dologi jogi dogmatikai megközelítésben 1998-ban vagyonösszességként felveti majd elveti *Kurucz:* i. m. 14, ill. 17. o. Később praktikus megfontolásokból tárgyalja *Mikó Zoltán:* Új agrárjogi alapfogalmak: a mezőgazdasági termelő, a mezőgazdasági üzem. Gazdaság és Jog XII. évf. 21-24. pp. – *Mikó Z.:* Egy termelő – egy üzem? Agrárium 18. évf. 5. sz. 6-7. pp.

[19] *Orlovits Zsolt:* A mezőgazdasági üzem fogalmának agrárjogi értelmezése. Gazdálkodás 52. évf. 4. sz. 365. o.

len dologi oldal. Így van ez minden agrárjogi szabályozásban. Az üzem ugyanis sohasem jogalany, mindig jogtárgy.[20]

Az üzem/gazdaság jogi fogalma álláspontom szerint nem a támogatási jog megszerzése és forgalma miatt kell, nem attól függ, de arra is jól használható. Az agrárüzemek egy része nem rendelkezik támogatási joggal, mert még nem szerzett, más része pedig már elvesztette azokat, de attól függetlenül felmutatják mindazokat a jellegzetességeiket, amelyek miatt megkülönböztetett szabályozásukra szükség van. Míg a támogatások, támogatási jogok illékonyak, addig az üzemi eszközök megmaradnak, esetleg más struktúrában rendeződnek össze, más vállalati rendszerbe kerülnek, és ismét más jogi formájú társaság, egyéni tulajdon keretei közé kerülnek.

A támogatás szempontjából meghatározott minimális üzemméret, mint minden üzemméret, a mindenkori kormány gazdaságpolitikai értékítéletét tükrözi.

A 2008. évi törvényben nincs maximált üzemméret, illetőleg üzemszám. Kérdés, hogy mindkettőre szükség van-e. Gazdasági társaság, szövetkezet szervezeti változása alkalmával sor kerülhet a támogatási jogosultságok tulajdonának megváltoztatására. Ez a probléma kevésbé megfontolt szabályozást igényel, mint a jogi személyek – természetes személyekével azonos jellegű – termőföldszerzésének szabályozási korlátozása.

Míg a természetes személyek természetileg képtelenek önmaguk megsokszorozására, addig a jogi személyek közül az egyszemélyes társaságok, a közvetett tulajdonlás alapján működő gazdasági társaságok közvetlenül jelentik a földtörvényi mennyiségi korlátozások veszélyét, ide kell sorolnunk a minősített többséget biztosító befolyásszerzés esetét is.

A 2008. évi törvényi megoldás nehezen érthető, sőt valójában értelmezhetetlen. Ennek oka pedig nyilvánvaló: amíg nincs anyagi jogi agrárüzem-fogalmunk, amely a jogi forgalomban egy és egységes dologgá nem áll össze, és egyedül képezi a forgalom tárgyát, addig a gazdaságilag különböző jogcímeken függő agrárüzemi vagyoni elemek is megőrzik önálló dologi létüket és ennek alárendelt önálló mozgásukat a jogi és gazdasági forgalomban.

A 2008. évi törvény szerinti agrárüzem az SPS szempontjából két részre osztható

– azok a dolgok, amelyeket a termelő az egységes támogatási kérelemben megjelöl (föld, és élőfelszerelés: állatállomány, és támogatási jogosultság);

– és a holt felszerelés, mint egyéb eszközök, mely utóbbiak az SPS-rendszer keretében nem kerülnek nyilvántartásra, de a mezőgazdasági tevékenység folytatásához szükségesek (gépek, felszerelések, épületek).

A megfogalmazás nem tesz különbséget aközött, hogy az egyes dolgok a termelő tulajdonában, illetve használatában vannak, mivel a támogatás igénybevétele szempontjából a tényleges használat a mérvadó.

Az egyes üzemi vagyoni elemek között a termelő, illetve a termelő regisztrációs száma teremti meg a kapcsolatot. E megközelítésre azzal összefüggésben kerül sor, hogy a támogatási jogosultság megállapításánál a történeti részt a bázisévben üzemi szinten igénybe vett támogatások figyelembevételével kell megállapítani. Az üzem, valamint az üzemhez tartozó vagyon fogalmának tisztázása azért is szükséges, mivel például a későbbiekben ettől is függ, hogy szervezeti átalakulás esetén van e jogutódlás vagy nem, illetve az milyen mértékű, továbbá kihatással lehet a támogatási jogosultságok forgalmazásánál alkalmazandó visszatartás mértékére is.

Az én megközelítésemben azonban az agrárüzem nem egy probléma, nevezetesen az SPS hazai bevezetésének akut problémájára ad egyedi megoldást. Olyan

[20] *Kurucz:* Agrárjog i. m. 15. o.

üzemi fogalmat ajánlok, amely gazdasági egységből jogi egységgé válik, és így egységesen lépteti a magánjogi forgalomba az eszközöket anélkül, hogy azokat értékpapírban ki kellene fejezni, és spekuláció tárgyává lehetne tenni. Ez az üzemfogalom mentén kialakuló struktúra egyúttal a közjogi viszonyokban (támogatások, hatósági engedélyezés) stb. is használható. Azt is mondhatnám kissé leegyszerűsítve, hogy a regisztrációs szám után egy újabb lépcsőfok a termelők lusztrációjában, szűri a „Patyomkin gazdálkodókat".[21]

Ez agrárüzem, független attól, hogy SPS jogosult-e az adott agrárüzem. Ebben az üzemfogalomban a föld, élő és holt felszerelés gazdasági egysége egyben jogi egységet is képez általában, amelyhez – külön jogszabály szerinti jogosultság esetén – egy-több forgalomképes jog (pl. támogatási jog; természeti, termelési, forgalmi kvóta mint jogosultság stb.) is csatolható, de tőle függetlenül is tárgya a forgalomnak, sőt mindezek üzem nélkül is létezhetnek, hiszen itt a tagállam szerinti regisztrált mezőgazdasági termelő a jogosult, akinek/aminek egyáltalán nem biztos – mint például ma Magyarországon –, hogy termelőegysége van.[22]

Az SPS-rendszer támogatási joga mint vagyoni értékű jogosultság illékony, változó tartalmú közösségi jogi megoldás, amely a közösségi agrárjogalkotásban ahogy felbukkant, ugyanúgy hirtelen el is tűnhet. Az üzemi rendszerre alapozott agrárforgalmat hosszú távon képzelem el, és az üzemet a vagyoni forgalom vonatkoztatási pontjává kívánom tenni. Ezért gondolkodom másként.

Nem kell az üzemfogalom és szabályozás kiépítése során újat feltalálni, már építhetünk eddigi jogalkotási kísérleteinkre.

Az üzemszabályozásból a következő előnyök származnak:

– Az üzemszabályozás modelljében a mezőgazdasági üzem dologi jellegű erőforrásai összességükben (egy egységben) képeznek egy forgalmi egységet.

– Védeni tudják a mezőgazdasági termelés alapjául szolgáló termelési egységeket.

– Jól ráépíthetők az önkéntes vagy kötelező földcserék.

– Visszaszoríthatók a spekulációs célú földvásárlások.

– Jól működő, az agrárgazdaság hatékonyságát, s szociális célokat is hordozó, a vidékfejlesztéssel is jól egyeztethető szabályozó rendszer építhető ki.

– Javulhat a mezőgazdasági vállalkozások hitelképessége, hiszen a jelzálogalapú hitelezés esetében a teljes üzem vagyonértéke lehet a jelzáloghitel fedezete.

– A támogatási jogosultság igazságosabb, az üzem hatékonyságát szem előtt tartó rendezése.

Az üzemek méretei és számuk

Bármely szabályozási modellben elengedhetetlen meghatározni az agrárüzem, az üzemvezető jogi fogalmait, a mezőgazdasági termelő, az önfoglalkoztató mezőgazdasági termelő, az üzem öröklése, az üzem megosztása, az üzemi eszközök haszonbérlete új szabályait, a privilegizált agrárüzem jellemzőit és a forgalomban preferált üzemnagyságo(ka)t.

---

[21] *Kurucz Mihály:* A mezőgazdasági üzem, mint jogi egység: a nyilvánkönyvi jószágtest kialakítása, különös tekintettel az elővásárlási jogok tömegvételi problémájának kiküszöbölésére. Az európai földszabályozás aktuális kihívásai. Novotni Kiadó, Miskolc, 151-177. o.; továbbá: Gondolatok a termőföldjogi szabályozás kereteiről és feltételeiről. I. Geodézia és Kartográfia, 2008. évi 9. sz. 3-10. o.; Gondolatok a termőföldjogi szabályozás kereteiről és feltételeiről. II. Geodézia és Kartográfia, 2008. évi 10. sz. 3-10. o.; Gondolatok a termőföldjogi szabályozás kereteiről és feltételeiről. III. Geodézia és Kartográfia, 2008. évi 11. sz. 10-17. o.

[22] Lásd a regisztrált városi és falusi agrártermelőket, akiknek nincs felszerelésük, csak földjük, de azt bérmunkában műveltetik regisztrált termelőként. Nekik támogatási joguk is van. Hogy milyen agrárüzemhez kapcsolják a vagyonösszesség kigondolói, nos, azt én nem tudom. Másfelől rengeteg agrárüzem van, amelynek nincs támogatási joga sem, kvótája sem.

Nem vitatható, hogy az üzemméret, az üzemszám korlátozása lényeges kérdés. Úgy gondolom viszont, hogy az nemcsak agrár-közgazdasági kérdés, hanem elsősorban agrárpolitikai kérdés. Agrárpolitikai oldalról meghatározó a vidéki társadalom szociális felépülése, a foglalkoztatási, mentálhigiénés viszonyok. A nagybirtokrendszereknek a vidéki társadalom pauperizálódásához vezető hatása jól dokumentált az agrárszociológia oldaláról.

A jogi szabályozás oldaláról az üzemméret kérdése dologi jogi meghatározottságú: a földtulajdon és földhasználat nagysága az ún. birtokméret kérdéseként értelmezhető. Emellett – sokaknak meglepő módon – elsősorban versenyjog-követelmények lépnek elő, amely egy monopolizálható termék, mint a föld esetén kényszerűen igényli a kiegyenlítő állami beavatkozásokat, így ennek a követelménynek is alárendelten *az agrárüzemek méretének szabályozása agrárpiaci verseny alapú megközelítésben is igazodhat a földbirtokstruktúrához. Ebben a megközelítésben az üzemszám és üzemméret szabályozása feltételezi az új agrártermelő földpiaci szereplők piacra lépésének szabadságát és lehetőségét, az ezt akadályozó monopóliumok kialakulásának megakadályozását, ennek alárendelten a tényleges, termelési célú földszükségletekhez rugalmasan igazodó és megfelelően differenciált, rugalmasan változó földbirtokstruktúra kialakítását és fenntartását. A földbirtokméretek versenyjogi megközelítése veti fel az országostól eltérő regionális és mikroszintű eltérítések szabályozási igényét, amelyhez természetszerűen agronómiai ésszerűségek társulnak, mint a talajminőség, a térszerkezet, termelési tevékenység, művelési ág, termelési technológia és egyéb lényeges ökológiai-gazdálkodási tényezők által.* (Pl. egy üzemi szintű hatékonysági szempontból vizsgált kertészetnél nem követelmény a nagy méret, mint az 500 hektár, de ugyanakkor a gabonatermesztésben a mai elterjedt technológia a versenyképességet a nagybirtok felé tolja, akár az 1000 hektáros birtok fölé.)

Az üzemszám és üzemméret előírása dologi jogi megközelítésben nem más, mint a birtokmaximum közvetett megoldása, amely lényegében és céljában egyértelműen a termőföld mennyiségének közvetett korlátozását célozza meg. Az EUME mint ökonómiai üzemméret kifejezésére[23] használatos jellemző nem alkalmas jogiforgalmi helyzetek kezelésére, annál inkább alkalmas viszont a közgazdasági értékelésre, ahol a dologi jogi megközelítés alkalmatlan.

A közösségi jog alapján a tagállamok dönthetnek a minimális üzemi méretről, a maximális üzemi méretre utalás, szabályozási feladat a közösségi jogból semmilyen formában nem olvasható ki, de a tagállamok ilyen döntése sem zárható ki.

Franciaország a földhasználó saját munkaerejére alapozott gazdálkodás szigorú birtokmaximumát fejlesztette ki. Az üzemméret ellenőrzéséről szóló 1980. évi francia törvény szerint egy (agrár-szakképzettségű) személy csak egy egységnyi agrárüzemmel rendelkezhet.

A gazdaságok minimális és maximális területét a művelési ágtól, a termelési tevékenység jellegétől függően és az egyes megyék földrajzi adottságai szerint határozzák meg. Például a gabonatermesztésnél a birtokminimum 15-40 ha, a birtokmaximum pedig 100-150 ha.

A francia jog[24] szerint egy természetes személy csak egy agrárüzemet tarthat fenn, amely – gabonatermesztésnél – legfeljebb 125 ha nagyságú lehet. Nálunk a nagytáblás művelés, a nagyüzemi ga-

[23] Az EUME mint méret szerinti osztályozás euróban kifejezett étéke nem igazán alkalmas mennyiségi korlátozások érvényesítésére.

bonatermesztés esetleg 500-1000 ha birtokmaximumot indokolhat, míg zöldség-, gyümölcs-, szőlőtermesztésnél a mérethatár 100-200 ha alatti maradhat

A magyar agrárüzemi rendszer ettől alapjaiban eltér a jogi személyek dominanciája miatt. A rendszermásolók – általam nem érthető okokból a dán rendszerben való csalódás után – talán a SAFER-rendszer miatt nálunk beleszerettek a francia megoldásba. A magyar földhasználati viszonyok nagyon mások, így az adaptáció kétséges eredményt hoz. A magyar jogban az állami elővásárlási jog első helyre tétele jobban körülhatárolt és egyértelműbb célokhoz kötött kellene, hogy legyen.

A dán jogban[25] a mezőgazdasági üzem és a mezőgazdasági tulajdon szinonim fogalmak, ide tartozik a földek, épületek, állatállomány, holt agrárfelszerelés. Az agrárüzem egy jószágtestként bejegyzésre kerül.

Az üzem mérete az 1989. évi módosítás alapján legelő esetében 250 ha, egyéb művelés ágú ingatlan esetén 125 ha. Megengedett legnagyobb földtávolságok: 2-8 ha. Az üzemszámoknál többet mond az üzemegységesítés, ahol legfeljebb két üzem egységesíthető maximum 100 ha mértékben, de 70 ha felett a szomszédos üzemtulajdonos már elővásárlási joggal bír. *Ez a szabályozás a magyar földhasználati rendszertől alapjaiban eltérő rendszeren alapszik.*

Az olasz jogban az üzem és a vállalat tűnik szinonim fogalmaknak. A szabályozás célpontjában az üzemvezető termelő (az üzemi fizikai feladatok legalább egyharmadát maga és családtagjai végzik)[26], illetőleg vállalkozó (maga irányítja a vállalkozást, de a munkát zömében alkalmazottak végzik) áll. A minimális üzemnagyság földterülethez is kötődik: az a legkisebb termelési egység, amely mezőgazdasági technika adott szintjén egy mezőgazdaságból élő család munkáját leköti. A konkrét nagyságot földrajzi és demográfiai adottságok szem előtt tartásával, mezőgazdasági zónánként, a szakmai szervezetek bevonásával a helyi hatóságoknak kell meghatározniuk. A jelentősége abban áll, hogy ezalatt nem hozhatók létre új gazdaságok.[27]

A német jogban az üzemfogalom a polgári törvénykönyvben[28], a mező- és erdőgazdasági ingatlanforgalmi, továbbá mező- és erdőgazdasági üzemi struktúra kiigazításáról szóló külön törvényben[29] törvényi szinten, direkt módon megjelenik, különösen a szövetségi szintű haszonbérleti jog, illetőleg a Landok szintjén különbözőképpen szabályozott öröklési jog szabályozása kapcsán.[30]

Ha már minden áron másolni akarunk, akkor el kell gondolkodni ezeken a rációkon.

---

[24] 1980. évi július 4-i; 1984. évi augusztus 1-jei törvény; *JAcques David:* La transmission des exploitations agricoles en dorit compare; Revue de droit rural, 1987. 153. 201. 205. l. Feldolgozza *Süveges Márta:* A haszonbérlet gazdasági és jogi kérdései Franciaországban. Budapest, Kézirat.

[25] A mezőgazdasági tulajdonról a többször módosított 1967. évi 114. sz. törvény (*Lov om landbrugsejendome*), lásd erre: C-370/05. sz. Anklagemyndigheden kontra Uwe Kay Festersen ügy indokolását. A mezőgazdaságról szóló dán törvény 16.-27.§§-ai (*landbrugsloven*), idézve a 1999. július 15-i 598. sz. rendelettel (lovbekendtgørelse nr. 598 af 15. juli 1999) egységes szerkezetbe foglalt szöveggel a C-370/05. sz. EU bírósági (harmadik tanácsi) ítéletben; lásd még *Süveges Márta:* A földtulajdon korlátozásának eszközei a dán jogban. Magyar Jog 1991. 11. sz. *Wolfganag Winckler:* Grundstücksverkehrrecht im westlichen Europa. In Publicationes Universitatis Miskociensis, Sectio Juridiza et Politica XIV. 1997.

[26] Lásd 1982. évi 203. sz. törvény.

[27] *E. Rogmanolli:* L' enterprise agricole et ses elements constitutifs petit entrepeneur; Droits des affarires AMrche Commun Tom. VIII. Agriculture et Almentation, Italie, 1980. Edetion Jupiter. II. rész 1-3. pontok; Feldolgozza *Süveges Márta:* A földtulajdon és a mezőgazdasági üzem szabályozása az olasz jogban. Kézirat. Budapest.

[28] § 585. Absatz 1. Satz1. BGB mind a föld (és lábon álló termése), lakó és gazdasági épületek összessége.

[29] §§. 12-17. Zweiter Abschnitt. Gesetz über Massnahmen zur Verbesserung und zur Sicherung land- und forstwirschaftlichen Betriebe GrdstVG vom 28. Juli 1961.

Úgy gondolom, hogy az üzemi rendszer felvállalását a mezőgazdasági termelők döntésétől kell függővé tenni, kívánnak-e ezen sajátos dologközösségi formával élni. Előnyös lesz számukra akkor, amikor elidegenítenek, örökölnek, megterhelnek. Szolgálja érdekeiket különösen olyan forgalmi helyzetekben, amikor az elővásárlási jogosult csak szemezgetne földjeikben, de az egészet nem venné meg, míg a vevőnek így érdekmúlása áll be a forgalmi ügyletet illetően. Nincs akadálya természetesen annak, hogy az így kialakított jogi gazdasági egységet megszüntessék, ebből önálló parcellákat elkülönülten forgalmazzanak, de akkor azokat megelőzőleg ki kell emelni az üzem tárgyi köréből.

Az agrárüzemhez szervesen tapadó támogatási jog vagyoni forgalmának valamennyi élethelyzetre és ügyleti típusra kiterjedő szabályozásának egy földforgalmi törvényt kiszolgáló önálló üzemtörvényben lehet helye, de el is válhat attól.

Adaptációs kérdések

Az agrárüzemi szabályozásra való áttérésnek a magyar jogban a nyugat-európaitól alapvetően eltérő üzemi struktúrával kell szembesülnie, nevezetesen túlnyomóan jogi személyek (ezen belül meghatározóan gazdasági társaságok és termelőszövetkezetek) tulajdonában álló nagyüzemi rendszer mellett kisebb súlyt betöltő magán-, azon belül családi üzemek rendszerével. Ez a régi közösségi tagállamok meghatározóan családi gazdasági üzemi rendszerétől alapjaiban eltérő rendszer eltérő szabályozási megközelítést is igényel.

Ugyanakkor annak belátását is igényli, hogy a javasolt szabályozás kevésbé hat a jogi személyek által uralt üzemi rendszerben. A jogi személyek tulajdonában álló üzemek esetén nem szembesülünk olyan élethelyzetekkel, mint a természetes személyek által tulajdonolt üzemi rendszernél: például az agrárüzem öröklési rendjének, netán élők közötti átruházásának problémája, hiszen a jogi személyek esetén többnyire a jogi személy jogutóddal megszűnése, még gyakrabban átalakulása következik be, amely érintetlenül hagyja az üzemi struktúrát. Az üzemek átruházása helyett magának az üzemet hordozó társaságnak az átruházására kerül sor, netán az adott üzemre létesített új társaság alakításával, annak elidegenítésével olyan vagyonmozgás megy végbe, ahol a társasági jog belső mozgása révén változik az üzemi struktúra, és a vagyonmozgás nem jelenik meg az üzemi eszközök szintjén.

Ha jogi személlyel van dolgunk, nem sok probléma van az üzemmel, mert ott a személy stabilitása mellett a változások a társasági jog terrénumára esnek. Ez a magyar megoldás nagy önellentmondása, és erre fel kell készülnünk: mit tegyünk az üzemi forgalommal, ha jogi személy van, be tudunk-e lépni üzemi korlátokkal a jogi személyek forgalma esetén: gazdasági társaság, szövetkezet szervezeti változása alkalmával ritkán kerül sor, de kivételesen – ha rosszul csinálják – sor kerülhet a támogatási jogosultságok tulajdonának megváltoztatására.

A magyar mezőgazdaságban az agrárüzemi rendszerben sajátos kettőség a főszabály: tulajdonban az élő és holt felszerelés, de haszonbérletben a termőföld, így az agrárüzemi alapú forgalmi helyzetek jogi szabályozása igényli a forgalomképes haszonbérleti rendszer kiépítését. Ennek alapján az agrárüzem egy sajátos kivétele jogi egységet képezne, hiszen annak átruházása, öröklése egyúttal az üzemi eszközök adott használati jogcímében való *ex lege* jogutódlást eredményezne. Ez is részben a javaslat célja, hogy a termőföld forgalma alapvetően az agrárüzem mint jogi keret mozgásának függvényévé váljon, és

[30] Fakultatív jogként Gesetz vom 29. Maerz 1976. Höfeordnung als partieless Bundesrecht in Nortdwesdeutschen Höfeordnung I kiterjed még Hamburg, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Schleswig-Hostein.

ne fordítva történjen.

MIÉRT LEHET A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEM A FÖLDFORGALOM SZABÁLYOZÁSÁNAK CENTRUMA

A mezőgazdasági üzem fogalmi beépítése nem öncélú. Számolnunk kell azzal is, hogy ha az agrárüzemet tesszük a szabályozás centrumába, akkor az agrárüzem maga is a forgalom tárgyává válik, magával cipelvén tárgyi alkotóelemeit. Nem azért kell üzemtörvény, hogy a termőföld forgalmának magánjogi szabályait közjogi korlátok alá vessük.

Az üzemi székhely és telephelyek köré szerveződő földbirtoklás és földtulajdon rendszere egy cél. Az ún. üzemi művelés alá eső termőföldforgalmat mindenekelőtt az előbbi agrárüzemhez kell rendelni, attól főszabályként nem lehet leválasztani. Ezen a kereten belül érvényesíthetők a föld fekvése szerinti településen helyben lakás, a meghatározott üzemmérethez rendelt szaktudás, üzemi gyakorlat szempontjai mint pozitív megkülönböztetések.

Ennek kialakítása érdekében lehet szükséges külön agrárüzemi törvény alkotása, majd ehhez igazodó termőföld-forgalmi törvény (tulajdoni, illetőleg használati) kidolgozása úgy, hogy az egyszerre kezelni tudja a kitűzött szabályozási célokat, azonos elbánást biztosítson azoknak, akik Magyarország területén, meghatározóan személyes és családi munkaerő igénybevételén alapuló mezőgazdasági üzemet tartanak fenn, illetőleg alapítanak, és mezőgazdasági alaptevékenységükből (az elsődleges feldolgozottsági fokig), illetőleg arra épülő rurális és agrárturizmusból árbevételük származik. Egy ilyen agrárüzemtörvény úgy kezelné az EU-polgárok szerzési korlátait, hogy egyszerre szolgálná a magyar termelőket is, nem lenne kettős mércére szükség, de biztosíthatók volnának a hazai termelők településeken belüli előnyei.

A föld eszközjellegéből következően a földbirtok-szabályozásnak funkciójában a földtőke reallokációját a mezőgazdasági üzemi struktúráján belül, a többi üzemi eszközhöz képest és azzal összefüggésben kell szolgálnia. Ebből adódik, hogy a földtőke reallokációját a mezőgazdaságban a többi üzemi eszközhöz kell terelni.

Az agrárüzem egyfelől dologi alkotóelemeiben – úgymint a termőföld és más ingatlanok (az üzemi tevékenységhez használt épületek és építmények), gépek és más berendezések, állatállomány, növényzet, ezek feldolgozott és nyers termékei, szaporítóanyagok, termelési technológiák, természetes és egyéb fertilizáló szerek – értelmezhető, másfelől annak „*software*" összetevői – mint üzemi vezetés, termelési szaktudás, termelési technológiák, eljárások – által határozható meg.

A mezőgazdasági üzem a jövedelmet termelő és foglalkoztatást biztosító szervezet, a vállalat mint gazdálkodó egység technikai-műszaki oldala. Fennállásához – főszabályként – elengedhetetlen dologi elemeinek jelenléte, így tehát különösen

– termőföldterület minimális mértéke;
– álló- és forgóeszközök (gépek, berendezések, felszerelés, árukészlet, állatok, növények) jelenléte.

Nem eleme az üzemnek a biztosított vásárlókör (*klientéla*, *goodwill*), egyéb jog és kötelezettség, tartozás és követelés mint a vagyonösszességhez kapcsolódó fogalom, amely a vállalathoz sorolható, a mezőgazdasági üzem fogalmán túlnövő tényező.

A mezőgazdasági üzem nem azonos a vállalattal. A mezőgazdasági üzem azonban a vállalattal mint ökonómiai egységgel szemben technikai egységet valósít meg, de nem a vállalattól elkülönülten.

A mezőgazdasági üzem nem azonos, de még csak nem is rokon a céggel. A cég a jogi individualizáció eszköze, a vállalat jogi megjelenítése, a jogok és kötelezettségek, a jogképesség jogi-intézményi előfeltétele. Az üzem nem feltétlenül keletkezik a cégen belül, hiszen lehet olyan cég, amelynek pél-

dául csak biztosított vevőköre van, de nem bír üzemmel, mint technikai elemmel.

A mezőgazdasági üzem nem más, mint egy regisztrált mezőgazdasági termelő, földrajzilag meghatározott tevékenységi helyén megtalálható, mezőgazdasági tevékenysége folytatásához szükséges és használt föld és ahhoz tartozó mezőgazdasági felszerelés, így különösen a termőföld, gép, épület, berendezés, állatállomány, tevékenységből származó termék, a tevékenység eredményeként keletkező trágya és melléktermékek, esetlegesen hozzá kapcsolódóan az üzemhez külön jogszabály alapján kapcsolódó agrártámogatási jogosultság összessége. Az üzemi eszközökhöz vagy az üzem egészéhez kapcsolt vagyoni értékű jogok az üzem tartozékaivá válnak, azzal együtt, de attól elkülönülten is forgalom tárgyaivá válhatnak.

A termőföld mint tőke a mezőgazdasági üzem elsődleges, meg nem kerülhető, nem helyettesíthető, szükséges, de ugyanakkor nem elégséges eszköze. A többi üzemi eszköz, de mindenekelőtt az ember szakmai tudása hiányában nem hasznosul. Előbbiek figyelembe vétele mellett a hatékony földhasználat, a hatékony földbirtok-politika is csak az előbbi tényezők együttesében vizsgálható, így a hatékonyság szempontjából is e tényezők műszaki-gazdasági egysége, azon belüli kombinációja, azaz az agrárüzemi struktúra a releváns kérdésfeltevés.

Ebből adódóan blokkolni kell az üzemi eszközök szétválását, mind az

– elidegenítés;
– öröklés;
– használatba adás (pl. különösen haszonélvezet, haszonbérlet);
– biztosítékul adás (különösen a jelzálogügyletekben);
– végrehajtás;
– felszámolás

esetén.

Ennek megfelelően elsődlegesen a mezőgazdasági üzemet mint egészet lehet forgalmi ügyletekbe vonni, annak kapcsán és ahhoz képest korlátozni a birtoknagyságot, ezen belül a tulajdon és használat mértékét. Az elkülönült, csak a termőföld tulajdonára és használatára irányuló szabályozás is csak agrárüzem kialakítása és kiegészítése, kivételesen és akkor struktúrajavító okokból megszüntetésük esetén váljon lehetségessé.

A tulajdon felaprózódása, illetőleg koncentrációja is csak a mezőgazdasági üzem jogi egysége és fogalma keretében nyerhet szabályozást.

Éppen az üzemi struktúrához rendelt földforgalom biztosítása érdekében minimális feladatként meg kell akadályoznia a földrészletek további felparcellázódását, a föld és az üzemi eszközök szétválását használati, illetőleg tulajdoni értelemben egyaránt.

Visszalépés a korábbi szabályozástól, a kettős szabályozás veszélye

Az agrárjogalkotás 2001-ben már elkezdte a letérést a földkódex típusú megoldásokról, amikor a családi gazdaságot már agrárüzemként szabályozta.

Ezt követően 2007-ben a mennyiségi földvédelem külön törvényben való szabályozásával kikerült egy rendszeridegen földvédelmi törvény a földkódexből, csökevényes ingatlan- és termőföldforgalmi törvénnyé vált, ami jó volt abban, hogy homogénebb lett a törvény, de még mindig ott volt minden más is a termőföldön kívül (lakások, üdülők, gazdasági ingatlanok, mint pl. gyártelepek). Ezek minden tekintetben különböznek a termőföldektől, amiben a szabályozásnak értelme lehet.

Az ingatlanforgalmi törvény önálló szabályozása sem indokolatlan, hiszen egész mások a nemzetközi szerződéses kötelezettségei Magyarországnak ebben a szektorban, mások a jogpolitikai célok, más az érintett alanyi kör, más a szabályozás célja és módja.

A termőföld forgalmáról szóló törvénynek a tulajdoni és használati viszonyok birtokpolitikai gyökerű és meghatározottságú elemeit kell szabályoznia. A korlátozások objektív és egyértelmű feltételeken kell, hogy nyugodjanak, ez pedig alapjaiban a magyar agrárüzemi struktúrának, köznyelven a birtokpolitikának alávetett.

A földforgalmon belül az agrárjogalkotás folytatta a leválást az egyszerű földszabályozásról, mégpedig a közösségi joggal való kompatibilitás végett.

2007-ben a közösségi jog végrehajtása okán kezdte el befogadni az agrárjogalkotás az üzem/gazdaság normatív meghatározásának szükségességét, azzal a helyes, és sok vonatkozásban máig tartó felismeréssel, hogy a mezőgazdaságban a gazdaságok/üzemek átruházása más, mint a puszta mezőgazdasági termelőhöz köthető regisztrációs számon nyilván tartott összes vagyonelem feletti rendelkezési jog átruházása.

Ehhez képest az egységes földkódex megalkotásának ismételt felvetése szerencsétlen ötletnek tűnik. Egyfelől az utolsó földkódexben, az 1987. évi I. törvényben is össze nem tartozó élethelyzeteket akart szabályozni az ingatlanforgalom, ezen belül a termőföldforgalom, a termőföld hasznosítása, továbbá a termőföld mennyiségi védelme keretében. Másfelől ekkor sem sikerült a földre vonatkozó összes élethelyzetet, így különösen a forgalmi szempontú öröklési szabályokat, a földhasználat területfejlesztési, természet- és környezetvédelmi, adójogi és más pénzügyi tárgyú szabályait egybefoglalni.

A földkódexet szerkezetileg semmi sem tartotta össze, három külön törvényből állt

– ingatlanforgalmi rész a végén;
– termőföldforgalmi a közepén;
– termőföldvédelmi részből az utolsó előtti rész.

Most sem indokolt ilyet tenni, mert alapvető tárgyi, alanyi, tartalmi, módszertani, szabályozástechnikai különbségek húzódnak meg az egyes szabályozási területek között. Azt kell mondjam: aki ilyet akar, nem igazán tudja, mit is szabályoz.

Az ingatlantörvény kizárólag a külföldiek lakás, üdülő, gazdasági célú termőföldnek nem minősülő ingatlanszerzési szabályaira koncentrál egy pozitív és negatív kötelező, illetőleg mérlegelést adó engedélyezési rendszerrel.

A termőföldforgalmi törvénynek van egyfelől preferált alanyi köre a termelés helye szerint üzemmel/gazdasággal rendelkező, élethivatásszerűen mezőgazdasággal önfoglalkoztató, illetőleg vállalkozói alanyi köre; másfelől háttérbe nyomandó alanyi köre, a csupán befektető. A szabályozás tárgyilag csak a művelési ágban nyilván tartott külterületi termőföldekre terjed ki. *A termőföldforgalmi szabályozás is összetett eszköztárú: elsősorban normatív agrártermelési ésszerűségek megköveteléséből mint szerzési feltételekből, mennyiségi korlátokból (területi és hozadéki értékben mért szerzési és birtokmaximumok, üzemszám, üzemméret), visszacsatolásként földhasznosítási és keresztmegfeleltetési feltételekből, adott esetben adó-, illetékjogi szabályozásból, azok komplexitásából áll össze.*

A földvédelem a talajvédelem készlet- és minőségi védelmét jelentené, igazán a környezetvédelmi törvényhez közeli terület, soha sem volt, ma sincs jól szabályozva, és sokkal inkább a környezetvédelmi törvénnyel és a készülő közösségi jogi talajvédelmi irányelvvel kellene összhangba hozni.

Ideje tehát, hogy megtegyük ezt általánosságban is, szakítsunk egy semmibe vezető földtörvénnyel, és a mezőgazdasági termelő, illetőleg annak üzeme/gazdasága legyen az üzemalapító, üzemkiegészítő, üzemösszevonó, üzemmegosztó, üzemmegszüntető, biztosítékul adó, öröklési/jogutódlási, szervezeti átalakulási, közvetett és közvetlen tulajdonlási, *anti trust*

jellegű földforgalom szabályozásának centruma, és nem mellékesen szerepeljen benne a nem agrártermelő földszerzése is. Mindez úgy, hogy a közösségi jog adta keretek között önmagában a földszabályozás csökkenti mozgásterünket is.

A feladatok tehát teljesen mások, nem szerencsés, ha fenntartunk egy kettős szabályozást: üzem- és földszabályozást anélkül, hogy annak kellő indoka lenne.

A termőföldforgalmat elsősorban az agrárgazdaságok földtőkeszükséglete miatt kell szabályozni. A többi földet a területrendezés szempontjai, a letelepedési jog és a szuverenitás védelme keretében kell látni.

Mindezek alapján számomra nemcsak nem tűnik ésszerűnek egy földre szűkített, néhány össze nem tartozó kérdés szabályozását minden logikai kapocs nélkül össze-

TARTALOM

Kapronczai István: Tisztelt Olvasó! 101

TANULMÁNY

Csáki Csaba: Merre tart a világ mezőgazdasága? – Változó prioritások a világ agrártermelésében 103

Kurucz Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról 118

Pakurár Miklós – Oláh Judit – Cehla Béla: Az ukrajnai munkavállalók munkavállalási jellemzői Magyarországon 137

VITA

Tóth Orsolya – Garay Róbert: Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? (Műhelyvita-összegzés) 146

SZEMLE

Viski József – Czene Zsolt: A Nemzeti Vidékstratégiáról és a Darányi Ignác Tervről 162

Ragadics Tamás: A vállalkozások és a közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában – könyvismertető 178

Csete László: Ajánlások, tapasztalatok tanulmányok, cikkek írásához és publikálásához 180

NEKROLÓG

Emlékezés Széles Gyulára (1936–2012) *Horn Péter* 186

Gödöllő rektora volt... – Emlékezés Cselőtei Lászlóra *Romány Pál* 189

Előfizetési felhívás 177

Summary 193

Contents 197